

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ,
ПСИХОЛОГІЇ, ПЕДАГОГІКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Виходить щоквартально

Заснований у 2003 р

№4(29) 2015

КИЇВ - 2015

ЗМІСТ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	5
Блінов О.А.	5
МЕТАФОРИЧНІ АСОЦІАТИВНІ КАРТИ ЯК СУЧАСНИЙ МЕТОД ПСИХОЛОГІЧНОЇ ХІРУРГІЇ.....	5
Булан А.А.	9
ПСИХОЕМОЦІЙНІ СТАНИ КОМБАТАНТІВ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ.....	9
Васютинський В. О.	12
ПСИХОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ ПОКЛАДАННЯ ПРОВИНИ В СОЦІАЛЬНО- ПОЛІТИЧНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ МЕШКАНЦІВ ДОНБАСУ	12
Вишнягова Ю. В.	19
Коваленко А.Б.	19
ДИНАМІКА СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	19
Вознесенська О.Л.	28
АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК ЗАСІБ ПСИХО-СОЦІАЛЬНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	28
Дубровинський Г.Р.	34
СТАНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ. (МЕТОДОЛОГІЯ ТА РОЗВИТОК У ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-ЯПОНСЬКОЇ ВІЙНИ 1904-1905 РОКІВ).....	34
Завгородня Т.К.	41
Стражнікова І.В.	41
НАПРЯМИ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПРОФЕСІОНАЛА ОФІЦЕРА-ПРИКОРДОННИКА: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ	41
Зінченко О.С.	47
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.....	47
Іванова О.А.	53
ЕФЕКТИВНІСТЬ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ДОВІЛЬНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	53
Іванова О.В.	59
Чижевський С.О.	59
ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ	59
Кобзар А.О.	66
ІЗ ІСТОРІЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ПСИХОЛОГІВ	66
Коваленко А.Б.	69
Піхало Я. І.	69
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОСОБИСТІСТЮ ЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ ПРИ СПРИЙМАННІ НОВИН ПРО ВОЄННІ ДІЇ В ЗОНІ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ	69
Коробка Л.М.	76
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ СПІЛЬНОТИ ДО УМОВ І НАСЛІДКІВ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	76

Кунцевська А.В.	83
РЕФЛЕКСИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	83
Лазоренко Б.П.	89
ПСИХОТРАВМА ЯК РЕСУРС СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПРОБЛЕМНОЇ МОЛОДІ, ЯКА ПЕРЕЖИВАЄ НАСЛІДКИ ПОВОЄННОЇ ПСИХОТРАВМАТИЗАЦІЇ.....	89
Леонова І.М.	94
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ В УКРАЇНІ.....	94
Мельник А.П.	100
ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЩО ПЕРЕБУВАЛИ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ.....	100
Найдьонова Л. А.	106
ІНТЕГРАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ: ПРО РОЗВИТОК РЕФЛЕКСИВНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СПІЛЬНОТИ	106
Ніздрень О.А.	111
АКТИВІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК ЧИННИКА ПІДТРИМАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ НА СХОДІ УКРАЇНИ	111
Приходько І.І.	117
ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ПЕРСОНАЛУ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ: КОНЦЕПЦІЯ, ТРАНСФОРМАЦІЙНА МОДЕЛЬ, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	117
Романова Ю.В.	125
ПРОФЕСІЙНЕ МИСЛЕННЯ В ІЄРАРХІЇ ФАХОВИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА.....	125
Сябренко Г.П.	130
Колева Г.М.	130
МЕНЕДЖМЕНТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ НА БАЗІ ГОСПІТАЛІВ ДЛЯ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ТА ЦЕНТРАЛЬНИХ РАЙОННИХ ЛІКАРЕНЬ В УКРАЇНІ	130
Титаренко Т. М.	136
ЯК ДОПОМОГТИ СВІДКАМ І УЧАСНИКАМ ТРАВМАТИЧНИХ ПОДІЙ: ГОРИЗОНТИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ	136
Траверсе Т. М.	143
ПОЛІТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ПЕРЕСІЧНОГО АКТОРА В УМОВАХ ВІЙНИ ТА МИРУ	143
Чуйко О.В.	152
СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ: ПІДХОДИ ДО ЗМІСТОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРОЦЕСУ.....	152

3. Марчер Д. Як запобігти наслідкам шокової травми і розвитку посттравматичного стресового розладу на рівні соціуму / Д. Марчер // Форум психіатрії та психотерапії. – Львів, 2015. С. 91–96.
4. Вінков В. Соціально-психологічні особливості набуття молоддю соціального капіталу / В. Вінков // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2013. – Т. 18. – №. 24. – С. 62–71.
5. Шихирев П. Природа соціального капіталу : Соціально-психологічний підхід / П. Шихирев // Общественные науки и современность. – 2003. – № 2. – С. 17–32.
6. Семків І. Соціальний капітал як чинник громадянської активності студентської молоді: психологічна модель : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата психол. наук: спец. 19.00.11 «Політична психологія» / І. Семків. – К., 2009. – 22 с.

Отримано 20.11.15 р.

УДК 159.9 – 057.36 (477)

Приходько І.І.[°]

Національна академія Національної гвардії України, доктор психологічних наук, професор, начальник науково-дослідного центру (м. Харків)

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ПЕРСОНАЛУ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ: КОНЦЕПЦІЯ, ТРАНСФОРМАЦІЙНА МОДЕЛЬ, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наведено результати розробки структурно-функціональної трансформаційної моделі психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності. Визначено механізми формування, розвитку, підтримки та збереження системи психологічної безпеки особистості у різних умовах професійної діяльності. Розроблено психодіагностичний інструментарій визначення психологічної безпеки особистості, обґрунтовані їх валідність і надійність.

Ключові слова: психологічна безпека, трансформаційна модель, особистість, екстремальна діяльність, військовослужбовці, психодіагностичний інструментарій

Представлены результаты разработки структурно-функциональной трансформационной модели психологической безопасности личности специалиста экстремального вида деятельности. Определены механизмы формирования, развития, поддержки и обеспечения системы психологической безопасности личности в разных условиях профессиональной деятельности. Разработан психодиагностический инструментарий определения психологической безопасности личности, обоснованы их валидность и надежность.

Ключевые слова: психологическая безопасность, трансформационная модель, личность, экстремальная деятельность, военнослужащие, психодиагностический инструментарий

The article provides results of development the structural and functional transformational model of psychological personality safety of extreme activity specialists were adduced. We studied mechanisms of forming, developing, supporting and saving the system of psychological safety for system of psychological personality safety in different conditions of professional activity. Developed psychodiagnostic tools for individual psychological safety determination, were developed and their validity and reliability justified.

Keywords: psychological safety, transformational model, personality, extreme activities, the military, psychodiagnostic tools

Актуальність. Проблема безпеки людини стає сьогодні першочерговою у зв'язку зі збільшенням кількості екстремальних подій, включаючи локальні збройні конфлікти, терористичні акти, техногенні й природні катастрофи, міжнаціональну й релігійну ворожнечу, незадоволеність умовами життя величезної кількості людей, що приводить до активного опору влади. Наслідком цього стає збільшення кількості осіб, що отримали травматичний життєвий досвід і вимушені пристосовуватися до середовища, що змінилося, по-новому створювати свій соціальний і особистісний простір.

Особистий досвід виконання службово-бойових завдань (СБЗ) в екстремальних умовах дозволяє констатувати той факт, що психологічні наслідки ситуацій, в основі яких – екзистенціальна загроза, виявляються більш значимими за своїми соціально-психологічними ефектами, ніж самі ці події. Це призводить до порушення однієї з основних потреб людини – *безпеки* й диктує необхідність пошуку ефективних шляхів збереження й підтримки життєстійкості, опірності людини й суспільства негативним зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Мета: на підставі теоретичного та емпіричного дослідження проблеми психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності розробити засади її формування, розвитку, підтримки та збереження.

Теоретичне дослідження показало, що незважаючи на простоту на рівні побутових та інтуїтивних понять, загальноприйняте наукове визначення безпеки на даний час відсутнє. Це положення зумовлено особливою складністю й внутрішньою суперечливістю фундаментального поняття «безпека», значення якого наповнення якого формується досить тривалий історичний період. Термінологічний аналіз цього поняття показав, що у різних субкультурах світу сформувалися, в основному, схожі уявлення про безпеку, провідними складовими якої є: захищеність особистості; відсутність загроз для людини; умова перебування людини поза небезпекою. У численних сучасних визначеннях особлива увага звертається на психічний стан людини, пов'язаний, в основному, зі спокійним, надійним перебуванням у сьогоднішні, не виключаючи можливість трансформації в майбутньому (І.О. Баєва, Г.В. Грачев, О.Ю. Зотова, Т.М. Краснянська, Г.Г. Почепцов та ін.) [1-4].

Сьогодні психологічна безпека розглядається у межах: (1) національної безпеки; (2) соціального корпоративного середовища; (3) психічних процесів, станів та властивостей людини. Результати дослідження показали, що психологічна безпека присутня практично в усіх видах національної безпеки (соціальна, воєнна, інформаційна, політична, економічна, медична, правова, демографічна тощо). При оцінці психологічної безпеки особистості більшість авторів використовує три рівня: високий, нестійкий (граничний) та низький (Р.В. Агузумцян, Т.І. Колеснікова, Н.А. Лизь, О.Б. Мурадян, Я.В. Подоляк, С.Ю. Решетіна та ін.) [5-6].

Запропонований нами підхід до розгляду даної проблеми дозволив визначити психологічну безпеку особистості (ПБО) фахівця екстремального виду діяльності як складну багаторівневу динамічну систему, що відбиває ступінь психічної захищеності людини, її здатність підтримувати оптимальний рівень функціонування, можливість усувати зовнішні та внутрішні загрози, які виникають, зберігати на достатньо стійкому дієздатному рівні виконання службово-бойових завдань у звичайних та екстремальних умовах діяльності [7].

Для визначення структури ПБО фахівця екстремальних професій у звичайних умовах діяльності була використана методика семантичного диференціалу та авторська модифікація проективної методики «Незакінчені речення». На цьому етапі експертами виступили екстремальні психологи, вчені та викладачі різних вузів України. У результаті було складено 35 шкал-антонімів, пов'язаних зі значенням поняття «психологічна безпека особистості» у звичайних умовах діяльності, при роботі з якими експерт оцінював ступінь виразності властивості в даного стимулу, а також міг додати власні варіанти шкал.

Факторний аналіз результатів експертної оцінки дозволив одержати чотирифакторну структуру ПБО фахівця екстремального виду діяльності, що описує 76 % дисперсії ознак. Ця модель містить чотири блоки, кожен з яких має своє структурне наповнення, власні функції, особливості динаміки, взаємозв'язки з іншими блоками.

Перший компонент – морально-комунікативний має найбільшу інформативність, його зміст визначає кореляція з такими показниками як моральність, товариськість, доброзичливість, комунікативність, сумлінність, ввічливість і організованість; отже, даний компонент складають дві групи якостей: моральні та комунікативні. У цілому, його можна інтерпретувати як моральні регулятори взаємодії особистості з соціальним оточенням.

Другий компонент – мотиваційно-вольовий, практично такий же потужний, як і перший. Його зміст визначає кореляція з такими показниками як оптимізм, цілеспрямованість, активність, упевненість, життестійкість, ініціативність, контроль, схильність до новаторства. Вищевказані змінні відносяться до особливостей постановки й досягнення цілей: гнучкість та інтенсивність цілеполягання, а також гнучкість і воля в досягненні цілей (одна з сучасних теорій волі, яка запропонована Є.І. Ільїним, описує її як цілеполягання, довільну мотивацію).

Третій компонент – ціннісно-смисловий, його зміст визначає кореляція з показниками безстрашність, соціальна відповідальність, вовлеченість у події, життєрадісність. Даний компонент можна інтерпретувати як пасіонарність або смисложиттєва складова психологічної безпеки, де відповідальність і вовлеченість у події – це характеристики осмисленості життя, які входять в особистісний потенціал, запропонований Д.О. Леонтьєвим.

Четвертий компонент – внутрішній комфорт корелює з показниками відсутність загрози, безпека та захищеність. Його можна інтерпретувати як самооцінка безпеки особистості або оцінка взаємодії з навколишнім середовищем.

Таким чином, модель ПБО у звичайних умовах діяльності містить чотири блоки, кожний з яких має своє структурне наповнення, власні функції, особливості динаміки, взаємозв'язки з іншими блоками.

Однак ця модель буде трансформуватися в екстремальних умовах перебування людини при виконанні їм професійної діяльності, пов'язаної з реальною вітальною загрозою. У мирний час в Україні представниками таких ризиконебезпечних професій є військовослужбовці спеціальних підрозділів Міністерства внутрішніх справ, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, а також особовий склад, що застосовував зброю на поразку під час виконання СБЗ. Сьогодні, коли відбуваються бойові дії на Сході України та

іде гібридна війна з Російською Федерацією, це військовослужбовці Збройних Сил України, Національної гвардії України (НГУ), інших військових формувань. Тому не випадково, що наступним етапом нашого дослідження стало застосування методики семантичного диференціала для даної групи співробітників. Крім перерахованих вище представників екстремальних професій, у групу експертів увійшли й психологи, що безпосередньо приймали участь у такій діяльності, мали досвід надання психологічної допомоги потерпілим і проводили реабілітаційні заходи у період психологічного супроводу.

Проведена факторизація результатів експертної оцінки показала, що модель ПБО в екстремальних умовах діяльності трансформується з появою нових структурних компонентів: *морально-вольова урегульованість, стратегії подолання стресових ситуацій, ціннісно-смысловий, посттравматичне зростання / регрес*. Саме ці чотири компоненти описують близько 73 % сумарної дисперсії ознак.

Перший компонент – найпотужніший, його зміст визначається наявністю значимих прямих кореляційних зв'язків з показниками, що описують вольову сферу й нормативну урегульованість відносин. Як бачимо, на відміну від попередньо представленої моделі, у даній факторній структурі урегульованість, нормативність відносин доповнена показниками, що відносяться до вольової сфери особистості й інтелекту. Можна припустити, що переживання травматичного досвіду ставить сприйняття норм відносин у центр свідомості, сприяє формуванню сильно розвиненого рефлексивного механізму. Тому не випадково, що в даний компонент входять шкали контролю, волі й інтелекту. Таким чином, у персоналу екстремальних професій, які перенесли травматичну подію, відбувається об'єднання першого (морально-комунікативного) і другого (мотиваційно-вольового) компонентів ПБО. Даний компонент ми позначили як *морально-вольова урегульованість*.

Другий структурний компонент корелює з показниками, що описують стійкість до стресових впливів, відчуття психологічного благополуччя та засобів його досягнення. Отже, даний компонент поєднує в собі два, які в попередній моделі були позначені як мотиваційно-вольовий і внутрішнього комфорту, отримане сполучення показників ми назвали як компонент *стратегії подолання стресових ситуацій*. Показники, які мають негативні кореляційні зв'язки, підтверджують, що це можуть бути не завжди продуктивні стратегії подолання стресової ситуації, наприклад, такі копінги, як дистанціювання (іншими словами замкнутість) або навпаки, залучення уваги до себе навіть за рахунок негативних проявів (іншими словами безсоромність).

Зміст *третього структурного компонента* визначається наявністю значимих прямих кореляційних зв'язків з такими показниками як ініціативність, активність, залученість у події, схильність до новаторства. На відміну від подібного компонента попередньої моделі, до цього ввійшло більше показників, які описують активну життєву позицію по реалізації придбаного смислу. При відсутності смислу життя в особистості може спостерігатися розвиток екзистенційної кризи, відмова від прояву активності в самореалізації, подальшої боротьби, можливі й прояви аутоагресивної поведінки. Отримання смислу життя після перебування людини в екстремальних умовах діяльності стає локусом, що надихає та дає сили на подолання будь-яких перешкод. Найбільша вага саме цих

двох факторів показує, що рефлексія, контроль і усвідомлення свого місця в соціумі, смисл свого існування є найважливішим моментом виживання в екстремальній ситуації, а також є основою для здійснення подвигу. Даний компонент, як і в попередній моделі, був позначений нами як *ціннісно-смисловий*, але з певною акцентуацією.

Зміст *четвертого структурного компонента* визначається кореляційними зв'язками з такими показниками, як здоровий спосіб життя, оптимізм і життєрадісність. Можна помітити, що в компоненті внутрішній комфорт попередньої моделі під дією екстремальних подій відбувається трансформація, збільшується вага й на перший план виходить складова посттравматичного зростання. Загальновідомо, що переживання екстремальної ситуації завжди пов'язане з відчуттями певної напруги. Позитивний вихід з неї призводить до зменшення напруження, появи позитивних відчуттів, розслабленню, щастю. Такі емоції приводять до закріплення отриманих змін або обраного напрямку розвитку, тобто приводять до посттравматичного зростання. Однак при негативному сценарії розвитку, коли екстремальна ситуація не має позитивного закінчення, особистість може зосередитися на негативних відчуттях, переживати розпач. Якщо звичайні негативні емоції хоч і є неприємними, проте можуть сприяти змінам, то переживання розпачу призводить до відмови від наявних форм взаємодії з навколишнім середовищем і не сприяють отриманню нових емоцій, відповідних особливостям навколишнього середовища, що були усвідомлені під час переживання екстремальної ситуації. А це, у свою чергу, приводить до регресу розвитку особистості як суб'єкта взаємодії з навколишнім світом. От чому даний компонент був позначений нами як *посттравматичне зростання / регрес розвитку особистості*.

Таким чином, практично всі основні показники чотирьох структурних компонентів моделі ПБО у звичайних умовах життєдіяльності також представлені і у чотирифакторній моделі ПБО, що перенесла екстремальну травматичну ситуацію. Відбулося лише їхнє перегрупування завдяки появі трьох нових компонентів: морально-вольова урегульованість, стратегії подолання стресових ситуацій і посттравматичне зростання / регрес. Ціннісно-смисловий компонент залишився незмінним, тільки доповнився декількома показниками, що описують активну життєву позицію по реалізації придбаного смислу. Морально-комунікативний компонент моделі ПБО «мирного часу» навпаки, в умовах реальної вітальної загрози відійшов на другий план, а на перший виступило, насамперед, збереження життя й здоров'я. Отримані результати дозволяють висловити думку про те, що в умовах реальної вітальної загрози актуалізуються більш ніжчі базові людські потреби – потреби у власній безпеці, а вищі в цей період стають менш важливими.

З метою з'ясування механізмів функціонування системи ПБО було проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь понад 1800 військовослужбовців НГУ в різних умовах їхньої професійної діяльності: це офіцери, курсанти, військовослужбовці військової служби за контрактом з різними військовими званнями, досвідом практичної служби у військах, а також типом професійного ризику.

Дослідження особливостей функціонування ПБО фахівця екстремального виду діяльності проводилися за допомогою науково обґрунтованого та

розробленого автоматизованого психодіагностичного комплексу «Психологічна безпека особистості», який складається з 13 загальновідомих методик для визначення компонентів: морально-комунікативного («Адаптивність (МЛО-АМ)» А.Г. Маклакова; «Індекс толерантності» (автори Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, Т.Ю. Прокоф'єва та ін.); мотиваційно-вольового («Життєстійкість» С. Мадді (адаптація Д.О. Леонтьєва, О.І. Расказової); «Локус контролю» (модифікація Є.Г. Ксенофонтової); «Визначення мотиваційного профілю особистості» Ш. Річі, П. Мартіна (адаптація О.Г. Шмельова); «Опитувальник мотивації досягнення» А.О. Реана; «Оцінювання мотиваційної спрямованості особистості» Ю. Куля; «Діагностика копінг-стратегій» (методика COPE автори – Ч. Карвер, М. Шейер, Д.К. Вентрауб в адаптації Т.О. Гордєєвої, Є.М. Осіна, О.І. Расказової та ін.); ціннісно-сислового («Смисложиттєвих орієнтацій» (Дж. Крамбо, Л. Махолик в адаптації Д.О. Леонтьєва); «Шкала базових переконань» Р. Янов-Бульмана; внутрішнього комфорту («Тест-опитувальник самовідношення» В.В. Століна, С.Р. Пантелеєва; «Опитувальник нервово-психічної напруженості» Т.А. Немчіна; «Опитувальник посттравматичного зростання» М.Ш. Магомет-Емінова). Також використовувалися комплексні методики, що діагностують за декількома шкалами показники та особливості механізмів ПБО: методики багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла, діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса, Р. Даймонда.

Отримані результати показали, що формування системи ПБО у військовослужбовців НГУ у звичайних умовах діяльності відбувається під впливом *професіоналізації*, яка досить часто починається з теоретичного навчання, інформування, проте її перевірка на відповідність відбувається саме в процесі реалізації повсякденної службово-бойової діяльності та ситуаціях, що носять екстремальний характер.

Важливе значення мають і такі характеристики ризиконебезпечної діяльності, як *інтенсивність і відповідальність*, які сприяють повній реалізації набутої системи ПБО, сприяють її подальшому розвитку, корекції та вдосконаленню. Інтенсивність діяльності впливає не тільки на особливості формування системи ПБО, але й на сформований механізм її відновлення після негативних впливів. Нами встановлено, що чим менше часу на відновлення передбачає режим служби й чим більше ізольованої є професійна група, тим складніше її членам відновлювати індивідуальну систему ПБО, тим скоріше може наступити професійна деформація фахівця.

Отримані результати показали, що ефективним механізмом формування системи ПБО є *соціалізація*, яка вносить певні обмеження у можливості самореалізації, сприяє реалізації формальних статусів особистості, соціального рівня «Я». Обминути данні обмеження допомагає механізм *рефлексії*, який сприяє реалізації особистісного рівня «Я». Саме рефлексія є джерелом трансформації системи ПБО, у тому числі і при її реалізації в екстремальних умовах діяльності.

Ефективність функціонування системи ПБО залежить від балансу між ризиконебезпечністю діяльності та створеними для її нівелювання умовами праці: проведення цілеспрямованої професійної підготовки до дій у типових екстремальних ситуаціях; час, що виділяється на відновлення; можливість для емоційного відреагування пережитих подій; спроможність отримання підтримки

від соціального оточення; ефективність заходів психологічного супроводу діяльності та ін. Відсутність такого балансу призводить до таких типів деформації ПБО, як «перекошення», «розщеплення», «сплощення».

До негативних факторів розвитку системи ПБО можна віднести наявність значних певних протиріч у вимогах професії, коли при її освоєнні висуваються високі вимоги до одних структурних компонентів системи психологічної безпеки (наприклад, до професійних знань і вмінь) і більш низькі до інших (цінностей, що реалізуються в професійній діяльності). Наявність таких протиріч може призводити до невідповідності між ціннісно-сисловою, мотиваційно-вольовою і морально-комунікативною складовими системи ПБО або до виділення образу «Я» професіонала серед інших «Я»-образів особистості, протиставлення їм.

Проведений кластерний аналіз та порівняння кореляційних матриць, які містять взаємозв'язки між показниками методик автоматизованого психодіагностичного комплексу (всього більше 8000 кореляційних зв'язків), дозволили виділити три типи організації ПБО у військовослужбовців НГУ: *продуктивний, репродуктивний і непродуктивний*, надати кожному з них розгорнуту психологічну характеристику.

Аналіз існуючих на сьогодні наукових досліджень з даної проблеми показав, що вибір психодіагностичних методик, що дозволяють комплексно вивчити ПБО за короткий час, украй обмежений. Тому була розроблена методика «Діагностика психологічної безпеки особистості» фахівця екстремального виду діяльності, яка складається з 88 тверджень і відповідних шкал: «морально-комунікативна», «мотиваційно-вольова», «ціннісно-сислова», «внутрішній комфорт». Вона дозволяє визначати окремі структурні компоненти ПБО за різними шкалами, а також загальний інтегративний показник – індекс психологічної безпеки особистості та їх динаміку при виконанні особовим складом СБЗ у різних умовах професійної діяльності. Результати проведених досліджень валідності, надійності й стандартизації розробленої методики дозволяють її використовувати для прогнозування вірогідності психологічно небезпечної поведінки особового складу при виконанні СБЗ у різних умовах діяльності. Запропонована методика є чутливою до виявлення особливостей ПБО у військовослужбовців з різним військово-професійним статусом, здатна диференціювати обстежуваних за типами організації ПБО та визначати їх рівень. Також був розроблений і скорочений варіант основної методики – «Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості», яка складається з 28 тверджень і відповідних шкал: «морально-вольова урегульованість», «стратегії подолання стресових ситуацій», «ціннісно-сислова», «посттравматичне зростання / регрес», дозволяє за короткий час прогнозувати динаміку рівня ПБО при здійсненні професійної діяльності в екстремальних умовах.

Висновки:

1. Індивідуальний рівень безпеки людини регулюється її потребою в самозбереженні та виступає як резерв безпеки людини в ситуаціях, коли соціально орієнтовані способи досягнення безпеки не знаходять належного застосування через різні обставини. Захищеність є потенційною можливістю психіки людини протистояти небезпекам, її можна розглядати як один із можливих, але не обов'язково гарантованих варіантів реагування на небезпеку і є результатом вже практичної реалізації цих можливостей.

2. Метою розбудови системи психологічної безпеки людини є створення безпечних умов для її життєдіяльності та здійснення вибору, який визначатиме напрямок подальшої самореалізації особистості та її безпеку. Для її реалізації потрібно використовувати потенціал чотирьох структурно-функціональних компонентів ПБО в звичайних умовах діяльності: морально-комунікативного, мотиваційно-вольового, ціннісно-смислового та внутрішнього комфорту. Під час діяльності людини в екстремальних умовах, коли відбувається трансформація системи ПБО та утворення інших чотирьох структурно-функціональних компонентів, використовується потенціал: морально-вольової урегульованості, стратегій подолання стресових ситуацій, ціннісно-смислового компоненту та посттравматичного зростання / регресу.

3. Ефективним механізмом формування системи ПБО виступає її соціалізація, яка вносить певні обмеження у можливості самореалізації особистості (сприяє реалізації формальних статусів особистості, соціального рівня «Я»). Обминути дані обмеження допомагає механізм рефлексії, який сприяє реалізації особистісного рівня «Я». Саме рефлексія є джерелом трансформації системи ПБО, у тому числі і при її реалізації в екстремальних умовах діяльності.

4. Ефективність функціонування системи ПБО персоналу екстремальних професій залежить від балансу між ризиконебезпечністю діяльності та створеними для її нівелювання умовами праці: проведення цілеспрямованої професійної підготовки до дій у типових екстремальних ситуаціях; час, що виділяється на відновлення; можливість для емоційного відреагування пережитих стресових ситуацій; спроможність отримання підтримки від соціального оточення; ефективність заходів психологічного супроводження діяльності тощо. Відсутність такого балансу призводить до таких типів деформації ПБО, як «перекошення», «розщеплення», «сплощення».

5. На основі структурно-функціональної трансформаційної моделі ПБО розроблена методика «Діагностика психологічної безпеки особистості» фахівця екстремального виду діяльності, яка дозволяє визначати окремі структурні компоненти ПБО за різними шкалами та індекс психологічної безпеки особистості, їх динаміку при виконанні особовим складом завдань у різних умовах діяльності. Вона є чутливою до особливостей ПБО в осіб з різним військово-професійним статусом та типом професійного ризику, здатна диференціювати обстежуваних за типами організації її продуктивності та визначати рівень ПБО. Для оперативного визначення рівня ПБО фахівця ризиконебезпечного профілю, прогнозування можливості його перебування та ефективної діяльності в екстремальній ситуації запропоновано скорочений варіант основної методики – тест «Експрес-діагностика психологічної безпеки особистості». Результати проведених досліджень валідності, надійності та стандартизації розроблених методик дозволяють запропонувати їх використання з метою прогнозування вірогідності психологічно небезпечної поведінки фахівця екстремального виду діяльності під час виконання СБЗ в різних умовах діяльності.

Список використаних джерел

1. Баева, И. А. Психология безопасности как направление психологической науки и практики / И. А. Баева // Национальный психологический журнал. – 2006. – № 1. – С. 66-68.

2. Грачев, Г. В. Личность и общество: информационно-психологическая безопасность и психологическая защита / Г.В. Грачев. – М.: Изд-во ПЕР СЭ, 2003. – 304 с.
3. Зотова, О. Ю. Социально-психологическая безопасность личности: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / О. Ю. Зотова. – М., 2011. – 43 с.
4. Краснянская, Т. М. Психология самообеспечения безопасности: феноменология, механизмы, стратегии : дис. ... доктора психол. наук: 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Т.М. Краснянская. – Таганрог, 2006. – 373 с.
5. Агузумцян, Р. В. Психологические аспекты безопасности личности / Р. В. Агузумцян, Е. Б. Мурадян // Вестник практической психологии образования. – 2009. – № 1 (18). – С. 43-47.
6. Лызь, Н. А. Формирование безопасной личности в образовательном процессе ВУЗа : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Н. А. Лызь. – Ставрополь, 2006. – 45 с.
7. Приходько, І. І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності : монографія / І. І. Приходько. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. – 745 с.

Отримано 28.11.2015

УДК 159.955:355.01

Романова Ю.В.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат психологічних наук, асистент кафедри соціальної психології (м. Київ)

ПРОФЕСІЙНЕ МИСЛЕННЯ В ІЄРАРХІЇ ФАХОВИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА

Стаття присвячена проблемі визначення професійно важливих особистісних якостей психолога, аналізу змісту та функціональній насиченості цих характеристик. Узагальнюються підходи зарубіжних та вітчизняних дослідників з даної проблематики. Виокремлюється професійне мислення як базова детермінанта фахівця з психології та військової психології зокрема. Увага автора спрямована дослідження специфіки професійного мислення військового психолога та його місце в ієрархії фахових якостей спеціаліста.

Ключові слова: професійне мислення військового психолога, фахові якості, поліпроблемність, багатофокусність

Статья посвящена проблеме определения профессионально важных личностных качеств психолога, анализу содержания и функциональной насыщенности этих характеристик. Обобщаются подходы зарубежных и отечественных исследователей по данной проблематике. Выделяется профессиональное мышление как базовая детерминанта специалиста-психолога и военного психолога в частности. Внимание автора направлено на исследование специфики профессионального мышления военного психолога и его места в иерархии профессиональных качеств специалиста.

Ключевые слова: профессиональное мышление военного психолога, профессиональные качества, полипроблемность, многофокусность

The article is devoted to the problem of determining professionally important personal qualities psychologist, content analysis and functional characteristics of saturation . Summarizes approaches of foreign and local researchers on this subject. Professional thinking singled out as a basic determinant of professional psychology and military psychology in particular. Attention is directed study specific professional thinking military psychologist and his place in the hierarchy of professional quality specialist.